

Efiopiýa romanyndan bir nusga: «Uruşjaň patyşa»

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Romanlar, Sözler

написано kitapcy | 24 января, 2025

Efiopiýa romanyndan bir nusga: "Uruşjaň patyşa" EFIOPÍYA

ROMANYNDAN BIR NUSGA: «URUŞJAŇ PATYŞA»

Efiopiýaly ýazyjy Sale Sellassi esasanam taryhy romanlary arkaly tanalýar.

Sellassiden söz açanynda, Afrikada döwlet bilen çeper edebiýatyň gatnaşygyna-da az-owlak degip geçmekçi.

Afrika edebiýatynda Efiopiýanyň tutýan orny barada aýdanymyzda, Sellassi onuň iň görnükli wekilleriniň biri hökmünde öňe saýlanýar.

Ýurduň öz içindäki garaşsyz tradisiýa (bir-iki sany gysga wagtlaýyn okkupasiýalary hasaba almanynda) Efiopiýany taryhy taýdan hemişe tapawutly döwlet bolup öňümize çykarsa-da, çeper edebiýat taýdan alanda şol öňdeligi görkezendigini aýdyp bolmaz.

Hatda afrika edebiýatynyň baş temalarynyň hemme ýerde birmeňzeş görnüşde orta çykmagy-da, Ýewropada we ýerli dillerde öňe saýlanmagy-da bu hakykaty üýtgedip bilmeýär.

Eýse efiopiýalylaryň çeper edebiýata gatançlarynyň az bolmagy, olaryň kolonial geçmişiniň ýokdugyndan gelip çykýarmyka?

Emma şulam hakykat: afrika edebiýatynda ýerli dillerde döretmegiň tarapyny tutýanlaryň pikirini püçege çykarýan ýaly Efiopiýada onçakly öňe saýlanyp duran eserlerem ýok.

Bu belli bir derejede uluslaşma (döwletleşme) prosesi bilenem ilteşiklidir. Dogrusy, afrika edebiýatynyň düýp meseleleri bilen gyzyklanýan ugur hem doly kemala gelmedi.

Afrika edebiýatynyň nasional paradigma döretmeginiň mümkin däldiginden öň söz açypdym. Ýeri gelende aýtsam, swahili ýa-da ýoruba ýaly dillerde eserleriň döredilmegi ulus düşünjesinden zyýada afrikalylyk duýgusyny has köp öňe çykarýar.

Elbetde, ulus aýratynlygyny öň hatarda goýýan eserler döredilipdir we döredilmäge dowam edýär, emma munuň sany

diýseň az. Mümkin däl diýmegimiň bir sebäbem uluslaşmagyň gijikmegi sebäpli-de däl.

Häziriň keniýa edebiýaty ýa-da kongo edebiýaty bolmasa, nädip efiopiýa ýa-da somali edebiýaty bolsun?

Efiopiýa garaşsyzlygyny we medeni çuňlugyny öňe sürüp, başgaça edebiýaty kemala getirip bilermidi?

Munuňam mümkinçiligi az, şeýle-de hristianlyk bilen baglanyşygy sebäpli aýratyn ýagdaýa eýe bolup durýardy, gýeez dilinde döredilen eserleriň dini mazmunly bolmagynyň munda paýy bar.

Häzirkizaman amharja edebiýatynyň ösmeginde beýleki afrika ýurtlarynda bolşy ýaly, Jon Bunýanyň 1892-nji ýylda neşir edilen «Haj ýolunda» («Pilgrim's Progress») romanynyň täsirini görüp bolýar.

Amharja edebiýatynyň ilkinji nusgasynyň terjime eseri bolmagy möhümdir.

Efiopiýaly görnükli tankytçylardan Asfaw Damte efiopiýa edebiýatyny üç topara bölýär:

– 1907-nji ýyldan 1935-nji ýyla çenli birinji döwür italýan kolonializmi astynda kemala gelen edebiýat;

– Ikinji döwür 1941-nji ýyldan Haýle Selassiýeniň agdarylan wagtyna çenli dowam edýär;

– Üçünji döwür bolsa, 1974-nji ýyldan soňky döwri öz içine alýar.

Amharja diliniň janlanmagyna imperator Tewodrosyň gýeez dilinden el çekip amharjany saýlap almagy ýiti täsir edipdir. Edil Ngugi Wa Thiongo ýaly afrika edebiýatynyň afrika dillerinde bolmalydygyny öňe sürýän Damte 1981-nji ýylda şeýle diýýär:

«Aglabasy afrikaly bolmadyk afrika edebiýaty boýunça ýazanlaryň ýerli edebiýatlaryň öz elipbiýleri bilen ösüşi we edebiýatlary hakynda dymmaga ant içen ýaly gezyändiklerini görmek diýseň täsin. Eýle diýip, beýle diýip, her dürli bahanalar bilen amharja edebiýaty afrika edebiýatyna dahylly edebi derňewlerden çetleşdirilýär. Afrikaly däl tankytçylaryň we afrika edebiýatynyň taryhyny öwrenijileriň esasy meselesi ýewropa dilleriniň kemsidiji görnüşde «ýerli» diýip atlandyrylan afrika dillerine garanda ýokardadygyny goldaýan ýaly bolup görünýär.»

Damte efiopiýa edebiýatynyň ýurtda ýaşayan halkyň gepleýän dilinde bolmalydygyny öňe sürýär:

«Efiopiýalylar bilýän dillerinde öndümlü eserleri döredip bilerler. Bu terzdäki efiopiýa edebiýatynyň ýokdugy mälim, meselämiz bu däl.»

Doly ady Sale Sellassi Berhan Mariam bolan Sellassi bolsa Damtä garşy diýseň kesgitli jogap beripdir. Damteniň görüp bilmedik bir hakykaty bar, olam – edebiýatyň gepleşik dilinden başga zatdygydyr. Sellassi oňa şeýle jogap berýär:

«Efiopiýa dillerinde ýazylan çeper eserleriň jeminiň efiopiýa edebiýaty bolmagy – pyrtykaldan, banandan, limondan doly sebediň miwäniň täze görnüşini döretmeginden başga zat däl.»

Sellassi birnäçe dilde eser döreden ýazyjy. Ol amharja, iñlis, çaça dillerinde ýazypdyr. Onuň 1964-nji ýylda ýazan «Şineganyň obasy» («Shinega's Village») çaça dilinde ýazylan romandyr. Oba oglanynyň durmuşyndan gürrüň berýän roman etnografik mazmunly bolansoň, ylmy jemgyýetçilik tarapyndan gowy garşylanýar.

Sellassiniň amharja dilinde ýazan ilkinji romany «Goý, ýaşlar derňesin!» («ገደማ ገደማ») romany çykan badyna senzuranyň gysajyna düşýär.

Sellassi, megerem, senzuradan gaça durmak üçin 1969-njy ýylda «The Afersata» atly üçünji romanyny iñlis dilinde ýazýar. Onuň «Firebrands» romany-da senzuranyň şarpygyndan datmaly bolýar. Sellassiniňem beýleki afrikaly ýazyjylar ýaly gözi dertden açylmaýar. Hatda italýanlaryň Efiopiýany basyp alşyny gürrüň berýän «Ony jezalandyr» («በጥሩ ገደማ») romany-da senzuradan aman sypmandyr.

Sellassi-de galamdaşlary Nuruddin Farah, Wole Soýinka, Çinua Açebe, Ngugi ýaly diktatorlardan bizar-peteňi çykan ýazyjydyr. Şübhesiz, diktatorlygyň bar ýerinde intellektuallaryň her biri ullakan howp hasaplanýar.

Sellassiniň has giňden tanalýan eserleriniň biri-de iñlis dilinde ýazylan «Uruşjaň patyşa» («Warrior King») atly taryhy

romandyr. Romanda Efiopiýanyň uluslaşma prosesi suratlandyrylýar. Sellassi Günorta Afrikaly ýazyjy Tomas Mofolonyň «Çaka» romanyndan birnäçe obrazy «ogurlapdyr». «Çaka» romanynda patyşa Çakanyň rehim-şepagatsyzlygy, onuň awtoritarlygy we agzybirligi üpjün etmekdäki tutanýerliligi «Uruşjaň patyşada» patyşa Hassa Hailunyň obrazynda öňümize çykýar.

«Uruşjaň patyşa» hemme zatdan ötri epiki eserdir. Romanda gozgalaňçy Kassanyň imperatorlyga çenli göterilişi gürrüň berilýär, ýagny Kassa Hailunyň imperator Teowodros II boluşyndan söz açylýar.

At-owazasy dumly-duşa ýaýran Kassanyň töweregine ýaşlar toplanýar. Kassanyň dünýä inişi romanyň başlarynda şeýle gürrüň berilýär:

«Köplenç Kassanyň bir monahyň ol barada öňdengörüjilik bilen aýdan sözlerinden soň doglandygyna ynanylýar. Ejesiniň ady Attetetegebdi. Sygyr derisinden tikilen eşikli monah naçar aýalyň öňünde lap edip şulary diýdi:

– Ýatgyňdaky döl oglan çaga. Ol bu ýurduň öten-geçen beýik hökümdarlaryndan biri bolar.»

Kassanyň maksady belli: ol ýurdunyň bitewiligi goramak bilen birlikde elden giden ýerleri-de gaýdyp almak, aýratynam Sudanyň çäginde we Gyzyň deňiziň kenarynda türkleriň basyp alan ýerlerini gaýdyp alyp, bir bitewi Efiopiýa döwletini gurmak isleýär.

Gozgalaňçylaryň iň uly maksady şulardy: Woizero Menen bilen Ras Ali hökümetiniň enter-pelegini çöwürmek, häzirlikçe türkleriň elindäki Sudanyň çäginde we Gyzyň deňiziň kenaryndaky elden giden ýerleri täzedan eýelemek. Gysgaça aýdanda, birmahalky Efiopiýa imperiýasyny täzedan gurmak we Atse Fasiliň döwründäki şan-şöhratyny gaýtadan dikeltmek. Olaryň göreşiniň, ideologiýasynyň gysgaça mazmuny şulardan ybaratdy. Kassa ýurduň zenan hökümdary Woizero Meneni we onuň ogly Ras Alini ýeňip, patyşa bolýar, dargan goşun bölümleriniňem agzyny birikdirýär. Kassanayň buthanalara bolan garaýşy aýdyň, ol

buthananyň syýasatyň bir parçasy bolmagyndan nägile. Awtor bu ýagdaýy bir ýepiskopyň durmuşyndan söz açmak arkaly şeýle gürrüň berýär:

«Ýepiskop Efiopiýa Hudaýyň sözünü wagyz etmekden başga hiç zat etmeýändigini ýygy-ýygydan diline çolap, özüniň syýasatdan daşdadygyny görkezjek bolýardy. Emma ol hakykatda, wagtynyň agramly bölegini syýasy hilegärliklere sarp edýärdi. Ol sözi geçginli biri hökmünde möhüm wezipäni eýeleýändigine gowy düşünýärdi.»

Ösen Efiopiýanyň arzuwyny eden Kassa açyk daşary syýasaty ýöredýär, zamanabaplyga ýakyn duranyny gowy görýär. Ol ýurda gelen angliýaly Jon Bellden Efiopiýada galandygynyň deregine iki zat isleýär: korolewa Wiktoriýa bilen aragatnaşyk açmak we harby gullukçylary okatmak.

Sale Sellassi «Uruşjaň patyşa» romanynda Efiopiýanyň ýakyn taryhyna, uluslaşma prosesine yşyk tutýar.

Ahmet SAIT AKÇAY,
edebiyaty öwreniji.

10.02.2022 ý. Edebiýaty öwreniş